

Boeken

Toef Jaeger

Mathijssen, M. (2021)
L - de lezer van de 19de eeuw.

Amsterdam: Balans, 464 p.

Prijs: € 29,95

Tumult, verwarring, nationalisme: het zijn de belangrijkste ingrediënten van het leven begin 19de eeuw. Nederland ontworstelt zich langzaam aan de Franse bezetter, en raakt de Zuidelijke Nederlanden kwijt waardoor België het nieuwe buurland wordt. Er zijn rampen in Leiden, waar in 1807 een buskruit-schip ontploft, met ruim 150 doden als gevolg, en wanneer de cholera toeslaat, is het hele land in angst voor deze onzichtbare en dodelijke tegenstander die zich mede zo snel verspreidt omdat reizen steeds eenvoudiger wordt.

Verleden als uitgangspunt

De feiten klinken alsof ze niet zijn ontleend aan een literatuur-geschiedenis, maar aan een geschiedenisboek. Toch zijn ze allemaal ontleend aan *L. De lezer van de 19e eeuw* van Marita Mathijssen. Ze geeft die context niet om inzicht te geven in de literaire werken die destijds ontstonden,

maar om de wereld te beschrijven waarin die boeken terechtkwamen. Enerzijds ligt die wereld dichtbij de onze (oorlog en ziekte zijn tijdsloos), maar anderzijds is er zo veel veranderd dat je niet mag aannemen dat je zonder enige kennis van de wereld twee eeuwen geleden echt kunt begrijpen wat de werken van Rhijnvis Feith, Bilderdijk, Wolff en Deken en vele anderen voor lezers te betekenen hadden. Bovendien zijn de boeken die wij uit de 19de eeuw nog waarderen, niet per se de boeken die toen geliefd waren.

De opzet maakt *L* in theoretisch opzicht tot een interessant boek. Meer dan bij de meeste literatuur-geschiedenissen wordt het verleden hier niet als illustratieve voetnoot bij de werken beschreven, maar vormt het het uitgangspunt. Om te laten zien wat de betekenis is van een literair werk, moet je laten zien wat dat werk betekende voor de lezer van toen, is Mathijssens boodschap. In plaats van grote lijnen te trekken van classicisme naar realisme en romantiek, zet ze dus tientallen kleine stapjes, en gaat het de lezer (uit deze eeuw) duizelen. En dat is precies de bedoeling.

Conversatietoon

Mathijssen schotelt veel literair-historische feiten en feitjes voor, er passeren talrijke vergeten titels en schrijvers de revue. Ze heeft oog voor de marge dus, en voor boeken die vergeten zijn, soms omdat ze minder serieus waren dan werk van de grote namen, soms ook omdat ze minder serieus werden genomen, zoals werk van vrouwelijke schrijvers, die Mathijssen zo veel mogelijk uit de schaduw probeert te halen. Om te voorkomen dat de lezer van nu de draad kwijtraakt, heeft ze een hoofdpersoon geconstrueerd: de 'L' uit de titel, die op conversatietoon vertelt over de literaire indrukken die hij/zij heeft opgedaan, en in wie we ons kunnen inleven.

Of die narratieve truc steeds even goed bevalt, is een kwestie van smaak. Sommige pogingen om L 'onze' taal te laten spreken, komen wat geforceerd over ('Ik vroeg haar of Couperus dan wel het echte leven beschrijft, maar dat vond Coba een vraag die niet voor Couperus opging', p. 374), en ook een karakterisering van *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* als een 'coming out-roman' over een '#MeToo-ervaring' klinkt eigentijdser dan nodig. Maar dat Mathijssen de literaire 19de eeuw met een blik beschrijft die maar zelden boven de materie uitstijgt, is een geslaagde vondst.

Ongekend levendige periode

Het is interessant om juist de boeken die we nu nog waarderen uit die periode afgeserveerd te zien worden. Wanneer de Tachtigers opkomen, meldt L: 'Waar ik niet van hou, is als schrijvers met de taal gaan frutselen' (p. 384). Ook betreurt ze het dat Frans Coenens *Verveling* zo somber is. 'Wat ik wil is dat een schrijver zich juist richt op gezonde levensverschijnselen, niet alleen maar troosteloze grijze luchten schetst' (p. 387). L krijgt hier weliswaar meteen weerwoord – 'dan kom je bij die oude meuk uit' (ibid.) – maar het is duidelijk dat de 'oude meuk' L nu eenmaal meer aanspreekt: Coenen komt in de rest van Mathijssens boek niet voor.

Dat geldt voor meer 19de-eeuwse schrijvers die we nu nog waarderen: ze spelen in dit boek vaak een bijrol, en L is dan ook niet dé geschiedenis van de literatuur in de 19de eeuw. Dat hoeft ook helemaal niet: die boeken zijn er al. Dit boek laat de omgeving zien, een levendige literaire wereld waarin we de 19de-eeuwse equivalenten te zien krijgen van de hedendaagse bestsellers en top tieren: boeken voor de leesportefeuille, feuilletons, brochures, gelegenheidswerken. De literaire waarde daarvan mag kleiner zijn dan de historische waarde, ze geven wel een beeld

van de 19de eeuw als ongekend levendige periode, waarin schrijvers zich constant bemoeiden met wat er speelde. 'Betrokken letteren', noemt Mathijssen dat in het boek meerdere malen, en met enige melancholie ga je kijken naar die tijd waarin de literatuur zó belangrijk was. Multatuli werd gevolgd, maar enkele tientallen jaren eerder hield ook Isaac da Costa, met zijn *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, de gemoederen flink bezig. Aanvankelijk vindt L zijn ideeën zelfs 'walgelijk' omdat Da Costa 'vindt dat onze predikanten ketterijen en gruwelen prediken' (p. 111) maar naarmate hij meer pro Oranje is, wordt het hem vergeven.

Mathijssen heeft een grenzeloze liefde voor de 19de eeuw, en presenteert die als een periode waar op bijna elke dag wel wat gebeurde – van de eerste treinreizen tot spellingswijzigingen, van Jan van Speijks zelfmoordaanslag die hem een heldenstatus gaf, tot Aletta Jacobs die voor het eerst het idee uitsprak dat vrouwen ook moesten kunnen stemmen. L heeft moeite het allemaal bij te benen, maar kan wel helder vertellen waarom: zo wordt dat levensverhaal een inzichtelijke en aanstekelijke literatuurgeschiedenis.

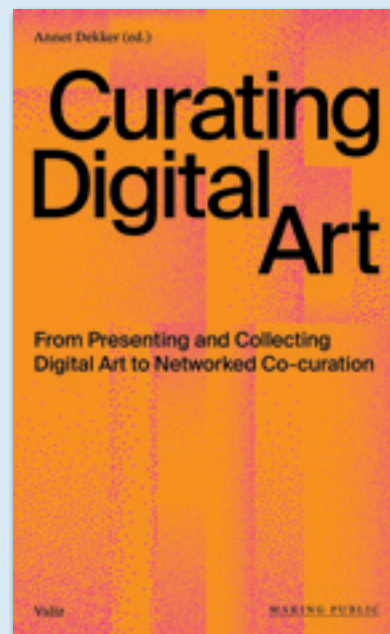
Toef Jaeger is verslaggever cultuur bij *NRC*

Laurence Scherz

Dekker, A. (red.) (2021)
Curating digital art: from presenting and collecting digital art to networked co-curation.

Amsterdam: Valiz, 352 p.
 Prijs: € 26,50

In deze lijvige publicatie probeert Annet Dekker, curator en onderzoeker, vat te krijgen op het cureren, verzamelen en presenteren van digitale kunst – kunst die noodzakelijk gebruikmaakt van een computer, software of online

platformen. Tussen 2011 en 2020 interviewde zij maar liefst 27 professionals: veelal kunstenaars, galeriehouders of initiatiefnemers van digitale kunstplatformen. De hamvragen zijn: waarom wordt er zo weinig digitale kunst getoond in musea? Waarom is de aanwezigheid van deze musea op het internet vaak ongeïnspireerd en slecht gepresenteerd? En heeft digitale kunst dit institutionele kader eigenlijk wel écht nodig om serieus genomen te worden?

Minder organisch

Het blijft een probleem om media-kunst onder de aandacht te krijgen, zo blijkt maar weer uit een artikel in *Het Parool* van 3 december jongstleden van Edo Dijksterhuis (2021), waarin het Amsterdamse platform voor mediakunst Lima uitlegt hoe het het heft in eigen handen neemt om meer mediakunstenaars een Wikipedia-pagina te geven. Aangezien Wikipedia uitsluitend gepubliceerde bronnen aanvaardt ontbreekt het hier nogal aan, wat zelfs geldt voor grote namen als Barbara Visser of Gerry Schum. Lima komt ook in *Curating digital art* kort aan bod in het interview met Manique Hendricks, junior conservator →

bij het platform. Hendricks richtte zelf ook een online tentoonstellingsomgeving op: *The Curated Web*, zowel een online Tumblr blog als een fysieke tentoonstelling. Ze geeft toe dat de ideale manier om online kunst te tonen in een offline omgeving nog gevonden moet worden: de snelheid van scrollen op een presentatiemonitor door zo'n Tumblr blog met 25 digitale kunstwerken, bijvoorbeeld, is niet zo simpel te bepalen. Normaal gezien hanteert de toeschouwer zelf de muis en daarmee ook het tempo, maar binnen deze presentatievorm loopt dit al snel spaak. De vertaling van klein naar groot scherm doet iets met de ervaring, maakt deze minder organisch.

Andere relatie

Dat *web experience* een belangrijke factor is in de presentatie van digitale kunst vertelt ook curator en onderzoeker Gaia Tedone. 'De context van het internet is de primaire drijfveer van mijn curatoriale aanpak geworden, een aanpak die minder gefocust is op het produceren van projecten en resultaten' (p. 97). Voor Tedone is het werken met traditionele vormen van cureren zoals een tentoonstelling niet zo interessant; experimentele formats lonen meer voor digitale kunst. Zo gebruikt ze curatoriale tools binnen een online ruimte die daar niet voor bedoeld is, zoals bij het *#exstrange* project waarin de limieten van eBay als platform voor online cureren getest worden door de digitale tools van het platform te benutten, zoals het groeperen van data. Hoe kan je op een verkoopplatform een online collectie creëren? Kan dit commerciële platform een plek voor digitale kunst worden?

Het is bij digitale kunst niet alleen de presentatie die van vorm verandert – van afstandelijk presenteren naar een immersieve, virtuele ervaring, zoals bij de tentoonstelling *SURPRISINGLY THIS RATHER WORKS* van

kunstenaar Manual Rossner in de König Galerie in Berlijn (2020), waar je als avatar 'door' kunstwerken heen beweegt – maar ook de positie van de kunstenaar zelf. Want, zo vertelt Anika Meier, auteur en curator, 'kunstenaars die opgroeiden met sociale media zijn zowel kunstenaar als *digital creative*. Ze hoeven geen kunst te verkopen om te overleven. Merken huren hen in om content te creëren, filters en websites te maken of om een communicatiestrategie te plannen' (p. 280). Dit zorgt ook voor een andere relatie met een klassiek medium, zoals fotografie, wat volgens Meier 'op sociale media geen object an sich meer is, maar eerder een manier om ervaringen te delen' (p. 280). Online kunstenaars vinden het niet noodzakelijk om zelf foto's te maken, maar hergebruiken beeldmateriaal om zo hun boodschap over te brengen.

Lichte nostalgie

In de meeste van de interviews uit *Curating digital art* zitten wel een of twee van dit soort leerzame gedachten, en doordat ze over zo'n lange tijd verzameld zijn, geven ze een goed beeld van de ontwikkelingen in het veld van digitaal cureren. Het is echter soms lastig om bij het lezen niet te denken: tja, dit probleem is al een tijdje geleden opgelost – zoals de vraag of online 'objecten' ook offline sculpturen kunnen worden die hun oorspronkelijke betekenis behouden (antwoord: niet echt.) Dit hoeft geen bezwaar te zijn; het boek fungeert deels als archief voor een langdurige periode van reflecteren, uitproberen en 'falen' omtrent de presentatie van digitale kunst. Zo is het juist mooi om een lichte nostalgie te voelen bij het lezen over de Russische kunstenaar Olia Lialina en haar *First Real Net Art Gallery*, een project dat in 1998 als een van de eerste digitale kunst ging verkopen: Lialina's eigen werk *My Boyfriend Came Back From The War* uit 1996. Het schoolvoorbeeld van een digitaal

kunstwerk zowel in presentatie als inhoud – een melodramatisch verhaal over een koppel dat herenigd is na de oorlog, verteld in hypertext en pop-ups – heeft de tand des tijds doorstaan: slechts vier van de 37 versies zijn verloren gegaan. De *First Real Net Art Gallery*, later omgedoopt tot *Last Real Art Museum*, bestaat na 24 jaar nog steeds. Dit is, gezien de moeilijkheid om *net art* op de juiste drager te houden, namelijk eentje die compatibel blijft met de snelle updates in online software, best uitzonderlijk. Wellicht een idee voor de volgende bundel: over 24 jaar nogmaals dit soort interviews, met andere spelers en andere vragen?

Literatuur

Dijksterhuis, E. (2021) 'Inhaalslag om mediakunst op Wikipedia te krijgen'. Op: www.parool.nl, 3 december.

Laurence Scherz is onderzoeker voor het Instituut voor Netwerkcultuur en gastredacteur van *Boekman* en *De Gids*, naast (spoken word) schrijver

Lisa Kuitert

Dalen-Oskam, K. van (2021) *Het raadsel literatuur: is literaire kwaliteit meetbaar?*

Amsterdam: Amsterdam University Press, 349 p.
Prijs: € 29,99

Het onderzoek naar 'The Riddle of Literary Quality' dat Karina van Dalen-Oskam met haar team begon in 2012, had als doel in kaart te brengen welke formele kenmerken teksten gemeen hebben die we literatuur noemen, door te tellen en te turven. Dit zou door een computer worden gedaan, die patronen genereert op basis van grote hoeveelheden ingescande romans.

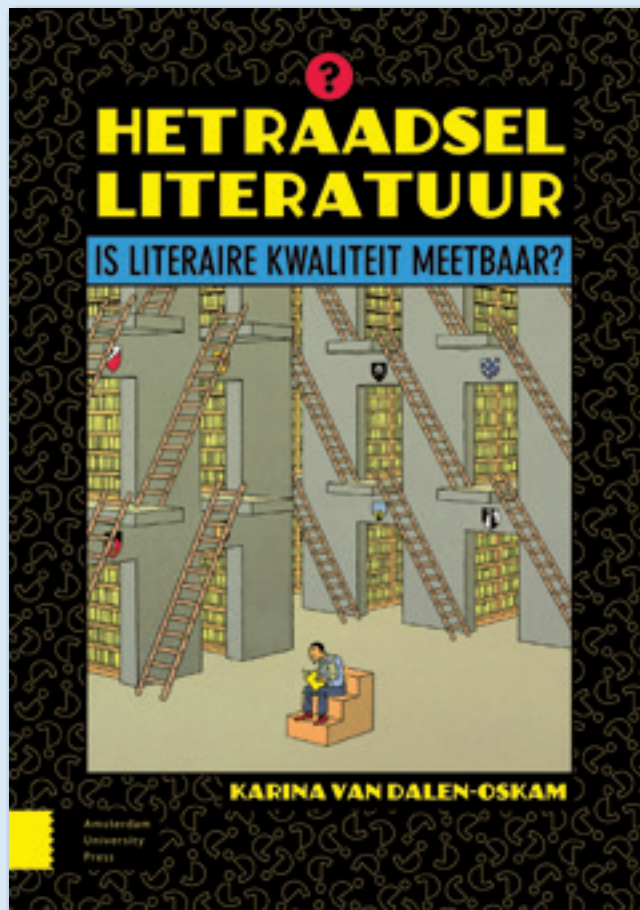
Menigeen in de literaire wereld reageerde zuinigjes. Hoe kun je nu literatuur vaststellen door te gaan tellen en turven? Maar nu het

project is voltooid en Van Dalen-Oskam haar boek heeft gepubliceerd, blijkt dat het een zinvol en rijk onderzoek is, dat veel inzichten oplevert. De vraag wat literatuur is, is er alleen niet mee beantwoord.

De inzichten die het wel biedt hangen samen met de opzet van dit onderzoek. Een onderdeel was namelijk het Nationale Lezersonderzoek, dat in 2013 werd verspreid. De onderzoeksgroep slaagde erin om maar liefst 13.784 mensen een enquête over 401 boeken in te laten vullen. Die boeken waren in dat jaar de meest verkochte en in bibliotheken meest uitgeleende na 2006 gepubliceerde boeken in Nederland. Het ging dus om een succesvolle groep boeken, waarvan 147 door de uitgevers als 'literaire roman' waren uitgebracht; de overige waren thrillers of 'romantische fictie': streekromans, boeketreeksboeken, *chicklit* en aanverwante luchtige genres. Uitgevers zetten in de boeken een NUR-code, die een eerste aanwijzing is om wat voor soort boek het gaat. Het lastige is natuurlijk dat je door de uitgeversaanwijzingen als criterium te nemen, eigenlijk al de vraag hebt beantwoord. Wat is literatuur? Nou, dat wat de uitgever als literatuur uitbrengt. Maar daar redt de onderzoeker zich uit door de waardeoordelen van de 14.000 geënquêteerden te bekijken. Die hebben die NUR-code niet, die zagen alleen een lijst met titels.

Vergankelijkheid

Het is leuk dat in het boek regelmatig een citaat van een geënquêteerde opduikt. 'Waarom hebben jullie niet de boeken van Charles Lewinsky erin gezet!' of 'Springer en Murakami schrijven toch net zo goed spannende boeken!' Dit boek is sowieso een *goodread* – het bevat doordenkers over literatuur ('smaak is een keuze') en tussen de betogende stukken door staan impressies van de 401 boeken – in de vorm van een citaat of samenvatting. Je

krijgt spontaan zin om ze te gaan lezen – al valt meteen op dat de 401 meest succesvolle boeken uit 2013 in de meeste gevallen alweer vergeten zijn. Ook dat is een meerwaarde van dit onderzoek: je ziet de vergankelijkheid van ooit favoriete en modieuze bestsellers.

De geënquêteerden moesten per boektitel een aantal vragen beantwoorden, om hun waardering ervoor te kunnen peilen. Het onderzoeksteam heeft deze gegevens uit de database geanalyseerd en een soort ranglijst gemaakt van de meest en de minst literair gevonden boeken. Daarbij konden de geënquêteerden ook nog aangeven of ze het boek in zijn soort 'goed' vonden.

Soms verrassende observaties

Een aantal observaties op grond van de resultaten verrast niet. Zo hebben 'literair' gevonden boeken gemiddeld een langere zinslengte

dan bijvoorbeeld *chicklit*, is er niet een speciale groep woorden die een boek literairder maakt, en heeft *chicklit* meer verkleinwoorden dan literatuur. Wel verrassend is dat bijvoorbeeld het woord 'fiets' in literatuur veel vaker voorkomt dan in niet-literaire boeken. Ook komen de woordparen *de oorlog*, *de meisjes*, *nog altijd* veel voor in literair bevonden boeken, en staan in de minder literaire vaker woordparen als *haar moeder*, *en dus* en *mobiele telefoon*. In literatuur komt het woord *ik* vaker voor dan in niet-literatuur. Er zijn voortdurend uitzonderingen, waardoor je bij het lezen van *Het raadsel literatuur* steeds op het puntje van je stoel blijft zitten. Zo blijkt dat J.J. Voskuil net zo veel clichés gebruikt als Baantjer, dat de als erotische pulp getypeerde boekenserie *Vijftig tinten grijs* meer met literatuur gemeen heeft dan je zou denken, en dat Arnon Grunberg op →

grond van de formele kenmerken eerder bij de *chicklit* thuishoort dan bij de literatuur. Die kenmerken zijn dus niet doorslaggevend?

Een volgende interessante observatie is dat de tien meest literair gevonden boeken zijn geschreven door mannen, en de tien minst literair gevonden boeken – op een na – door vrouwen, aldus de 13.784 lezers, ongeveer evenveel mannen als vrouwen. De onderzoekers keken of er ook formele verschillen zijn tussen door mannen of door vrouwen geschreven literaire boeken. Dat blijkt niet zo te zijn. Wat woordkeus betreft, zinslengte of variatie in zinslengte verschillen man en vrouw niet, maar wel in thematisch te karakteriseren woorden. Vrouwen blijken vaker woorden uit de categorie ‘familie’ te gebruiken (vader, kind enzovoorts).

Van Dalen-Oskam concludeert dat lezers waarschijnlijk een vooroordeel hebben: schrijvers en schrijfsters hebben niet hetzelfde prestige. Mannen lezen mannen, zo blijkt uit de enquête. Vrouwen lezen mannen én vrouwen. Maar ze zijn net zo kritisch over vrouwelijke auteurs als de mannelijke lezers.

Het raadsel van literatuur lijkt onopgelost, maar er is een laag die onderzoekers niet met computers kunnen bestuderen, ook al leggen ze er alle woorden en woordfrequenties in vast. Lezers voegen ook zelf iets toe aan het lezen van een boek, het heeft een specifieke betekenis en essentie voor hen. Zou de sleutel tot het raadsel daar liggen? Het zijn sociologische processen die teksten tot literatuur maken, concludeert Van Dalen-Oskam. En uitgevers, auteurs en lezers houden de waterscheiding tussen wat literair is en wat niet, zélf in stand. We leren op school dat literatuur ‘moeilijk’ is, alleen de volhouders blijven literatuur lezen. Maar die hebben er dan weer belang bij dat de soort in stand blijft. Anders is de investering

voor niets geweest. Misschien wel het belangrijkste kenmerk van literatuur, schrijft Van Dalen Oskam, is dat deze ‘moeilijker’ is dan niet-literatuur. Zou het?

Lisa Kuitert
is hoogleraar Boekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam

Frank Huysmans

**Sternheim, J. en
R. Bruijnzeels (2021)**
*Imagination and
participation: next steps in
public library architecture.*

Rotterdam: nai010 publishers,
223 p.

Prijs: € 39,95

Veertig jaar geleden was het bouwen en inrichten van een nieuwe openbare bibliotheek vooral een kwestie van planning. Althans, als je de vakliteratuur van die tijd erop naslaat. Wim Renes, directeur van de Apeldoornse en Haagse bibliotheken en docent aan de Frederik Muller Academie, de toenmalige bibliotheekopleiding in Amsterdam, publiceerde in 1983 een vademecum. Daarin behandelde hij tot in detail wat er allemaal komt kijken bij een bouwproces, tot en met de kosten van de eerste steenlegging en het pannembier aan toe. Ook wanneer je in de ontwerpfase al rekening houdt met toekomstige uitbreidingen, al dan niet verband houdend met wijziging van de bibliotheekfuncties, was dat allemaal wel te organiseren. Mits je bij het plaatsen van eventuele extra kasten rekening houdt met ‘de opstellingsdichtheid van de rekken, gekoppeld aan de hoogte van deze rekken’, aangezien de maximale vloerbelasting uiteraard eindig is (Renes 1983, 122). Aan de rol van de architect in de totstandkoming van het bouwontwerp werd welgeteld één subparagraaf gewijd.

Prikkeling van de verbeelding

Het contrast met het recent verschenen boek *Imagination and participation: next steps in public library architecture* van Joyce Sternheim en Rob Bruijnzeels, bibliothecarissen en leden van het ontwerperscollectief *Het ministerie van verbeelding*, kan bijna niet groter zijn. Hier is er alle ruimte voor groots dromen, zonder je al te druk te maken over wetten en praktische bezwaren. Dit valt al op te maken uit de titels van de delen waaruit het boek is opgebouwd: *transition, value, typology, participation, inspiration, imagination*. Leidend in de zoektocht is de overtuiging van de auteurs dat openbare bibliotheken niet zozeer het individuele leren als wel het actief participeren in, en betrokken zijn bij, de (lokale) gemeenschap dienen te stimuleren en faciliteren. ‘Een leven lang leren’ moet ‘een leven lang participeren’ worden, niet in de laatste plaats om – in het belang van de democratische orde – de door de algoritmen van Silicon Valley gestimuleerde *filter bubbles* en echokamers tegen te gaan.

Hoe deze interactie en participatie tussen burgers door de architectuur en inrichting van het bibliotheekgebouw kunnen worden aangejaagd, is het onderwerp van onderzoek. De vergelijking van twee nieuwe bibliotheekgebouwen, die in Tilburg en Groningen, biedt meteen al aanknopingspunten. In Tilburg is een voormalig industrieel gebouw, een hal waarin voorheen de treinen van de NS bij de tijd werden gebracht, omgetoverd tot een culturele stadshuiskamer, de LocHal. Hierin zijn verschillende culturele functies ondergebracht, zoals de bibliotheek, een erfgoedhuis (TijdLab) en een expositieruimte. Enorme gordijnen kunnen er als tijdelijke scheidingswanden fungeren. In Groningen is een geheel nieuw gebouw (Forum) neergezet waarin eveneens verschillende functies (naast

de bibliotheek ook de VVV, een filmtheater en een museum voor stripboeken en computergames) zijn gecombineerd. Interviews met de architecten verhelderen de in de vormgeving gemaakte keuzes. Het daaropvolgende deel biedt een typologie van bibliotheekgebouwen met namen als agora, labyrint, landschap en warenhuis. Bij elk type geven de auteurs een aantal voorbeelden van bestaande gebouwen en nooit gerealiseerde ontwerpen. De filosofieën achter elk van deze typen brengen, wanneer ze met elkaar worden vergeleken, de prikkeling van de verbeelding teweeg die Sternheim en Bruijnzeels nastreefden. Inspirerend zijn ook de gesprekken die zij hebben gevoerd met de architecten van toonaangevende nieuwe gebouwen die de hoofdmoot van het boek uitmaken. De lezer leert meer over de achtergronden van

de door de architecten gemaakte keuzes. Dit leerproces wordt versterkt door de fraaie grootformaatfoto's van de gebouwen. De begeleidende website biedt bovendien nadere informatie en verwijzingen naar relevante bronnen.¹

Nadruk op de stad

Dat gaandeweg de focus op de relatie tussen ontwerp en het 'een leven lang participeren' op de achtergrond raakt, is op het boek aan te merken. Los daarvan is er weinig aandacht voor het architectonisch ondersteunen van de in de Bibliotheekwet (Wsob) opgenomen functies. Er blijven dan ook veel vragen open. Wat te doen met de kinder- en jeugdafdeling bijvoorbeeld? Heeft die ook een make-over nodig, en in welke richting? En hoe verdelen bibliotheekorganisaties de functies in

de toekomst over de verschillende vestigingen: de centrale, wijkvestigingen, de Bibliotheek op School, servicepunten? Worden er ook in de wijkvestigingen debatten gevoerd en wordt er nieuwe kennis gecreëerd, en zo ja, hoe kan dit met ontwerp en inrichting worden gestimuleerd? Meer systematische aandacht voor literatuur over bibliotheekarchitectuur uit eerdere decennia, ter aanvulling op de interviews met architecten, had het tot een leerzamer boek gemaakt. Met waarschijnlijk ook meer concrete aanknopingspunten voor beleidsverantwoordelijken in steden waar men de gedachten laat gaan over een nieuwe vestiging.

Een ander bezwaar is de eenzijdige nadruk op de stad, en binnen die stad op de centrale bibliotheek, de *landmark building*. Dat gaat bijvoorbeeld ten koste van herontwerp van wijkvestigingen. Op de openbare bibliotheek in dunner bevolkte regio's gaan de auteurs jammer genoeg niet in, terwijl ook daar de afgelopen jaren interessante ontwerpkeuzes zijn gemaakt. Desalniettemin is *Imagination and participation* een welkome aanvulling op de bestaande literatuur over het ontwerp van openbare bibliotheekgebouwen die vanwege de vooraanstaande positie van Nederlandse en Vlaamse architecten ook internationaal op de nodige belangstelling mag rekenen. •

Literatuur

Renes, W.M. (1983) *Bouw en inrichting van bibliotheken*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum.

Noot

1 www.imaginationandparticipation.com

Frank Huysmans

is bijzonder hoogleraar Informatiesamenleving, in het bijzonder de transformatie van openbare bibliotheken aan de Universiteit van Amsterdam, en zelfstandig adviseur en onderzoeker (WareKennis, Den Haag)